

ДЕЯКІ ПОЛОЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ ЩОДО СПРИЙНЯТТЯ ПЛОЩИННИХ ШРИФТОВИХ КОМПОЗИЦІЙ

Київський національний університет будівництва і архітектури

***Анотація:** В статті наведено основні положення по сприйняттю шрифтових груп і шрифтових композицій у графічному дизайні. Ці положення сформульовані на основі врахування психофізіологічних особливостей розпізнавання та оцінки зорових образів людиною. Акцентовано, що засвоєння інформації прямо пов'язане зі структурністю етапів сприйняття та засвоєння змісту, а також залежить від співвідношеннями шрифтових знаків і фонові підоснови. Розкрито принципи, засоби та прийоми художнього формоутворення, описано загальні закономірності організації знаків у цілісні угруповання в межах площини аркуша, що має задовольняти вимогам гармонії таких складових. На основі аналізу варіантів поєднання шрифтових знаків в окремі слова, рядки, колонки узагальнено і сформульовано найбільш важливі аспекти ефективності засвоєння текстової інформації.*

Перспектива подальших досліджень полягає у використанні наведених основних положень психології сприйняття знаково-символьної шрифтової інформації в проектній практиці графічного дизайну, в науково-дослідній роботі з технічної естетики і мистецтвознавства.

***Ключові слова:** графічний дизайн; площинна композиція; шрифтове угруповання; знаковий образ; психологія; інформація; аркушева графіка.*

Постановка проблеми. Якість і ефективність засвоєння текстової інформації завжди була і залишається актуальною. Особливо це стосується рекламно-інформаційної продукції графічного дизайну, основним зображальним і змістовним компонентом якого виступає шрифт, слово, шрифтовий знак. У зв'язку зі стрімким поширенням комп'ютерних технологій у проектування і виготовлення друкованої продукції графічного дизайну, багатократним збільшенням її кількості виникли проблеми результативності впливу текстових елементів сучасного середовища на споживача, тобто на ефективність сприйняття змістовної інформації. Відомо, що хороший дійовий рекламний плакат як мистецький продукт може бути створений професійним художником-дизайнером за певними законами композиції. Але по-справжньому його дія тільки тоді буде визначатися, коли на стадії проектування будуть враховані численні супутні фактори, зокрема таких, як психологія сприйняття зорових образів

Говорячи про взаємодію органів чуття людини і зовнішньої візуальної інформації, слід пам'ятати про вплив обумовлених психологічними механізмами, які задіяні в процесах сприйняття, аналізу та усвідомлення зовнішніх явищ. [3, 5, 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базовим підґрунтям для написання статті стали наукові роботи, що стосувалися композиційних засад дизайну шрифтових аркушевих видань. Розуміння принципів, методів, прийомів та засобів художнього формотворення, законів організації зображальних елементів у цілісні угруповання в межах певної площини забезпечує можливість досягнення гармонії цих складових, із яких утворюється художнє ціле. Враховуючи, що найбільшу частку графічного дизайну становить шрифтова друкована продукція, було проаналізовано літературу з питань шрифтознавства, аналізу найкращих зразків шрифтового мистецтва.

Більш адресними щодо проблематики даного дослідження є роботи Р. Арнхейма, У. Боумена, Н. Ганзена, О. Лаврентьєвої, Г. Руубера [3, 4, 5, 9,], у яких надано пріоритетного значення площинним композиціям, символічним засобам аналізу їх естетичних властивостей, психологічним аспектам сприйняття візуальної статичної інформації на площині.

Зокрема, в роботі Р. Арнхейма «Искусство и визуальное восприятие», що посідає особливе місце серед його творів і перевидана багато разів, автор стверджує: «Будь-яка лінія, накреслена на аркуші паперу, будь-яка найпростіша зображальна форма... є мобілізацією простору. Бачення – це сприйняття дійсності. Активний і творчий характер візуального сприйняття вважається аналогічним процесам інтелектуального пізнання» [1, с. 28].

У контексті дослідження досить серйозну увагу було приділено аналізу джерельної бази шрифту, яка склалася з праць відомих художників-практиків[1, 2, 10,]. Серед них у першу чергу науковий інтерес становлять роботи, де предметом дослідження були шрифтові знаки, що входили до номенклатури основних формотворчих складових елементів композиції, виступали засобами організації цілісних текстових угруповань, забезпечували наявність таких властивостей твору графічного дизайну, як тектонічність, образність, прийнятна візуальна змістовність.

Не залишено поза увагою праці, що вивчають питання психологічних та психофізичних закономірностей сприйняття візуальних форм знаково- Узагальнення всіх аспектів сучасного стану досліджень з композиції творів графічного дизайну дозволяє стверджувати, що поняття “композиція” визначає не тільки правила побудови, а й містить у собі творчий метод та процес мислення.

Формулювання цілей та завдання статті. Метою роботи є висвітлення ролі психології сприйняття зорових знаково-символьних образів у загальній якісній оцінці продукції поліграфічного дизайну

Основна частина. Як свідомий процес, сприйняття не відокремлене від історичного розвитку людської свідомості і, з точки зору психології, є цілісним відображенням у людини предметів, явищ, ситуацій, які виникають під час безпосереднього впливу фізичних подразників на рецепторні поверхні органів чуття, сприйняття має визначатися як перцептивна діяльність людини і являти собою досить складний аналітико-синтетичний процес обробки сенсорної інформації [9, с.76].

Сприйняття є суттєвою ланкою процесу пізнання навколишнього світу і невід'ємне від розвитку суспільної практики. Усвідомлення краси образотворчих форм є вищою, суто людською формою сприйняття, що має дієво-практичну природу і розвивається лише в процесі художньої діяльності. Сприйняття ґрунтується на відчуттях, проте не зводиться до простої суми останніх, адже перцептивний образ (або ж образ сприйняття) включає в себе цілий ряд відчуттів, оскільки будь-який предмет чи явище мають багато різних якостей, кожна з яких, незалежно від інших, може викликати те чи інше відчуття [8].

Інформація, що отримується на рівні психіки про явища або предмети, не є результатом простого подразнення та доведенням до кори мозку збудження від периферійних органів сприйняття: фізіологічну основу сприйняття становлять емоційні переживання, різноманітні процеси мислення та певні дії. Результатом сприйняття є цілісне уявлення про предмет, з яким людина стикається у повсякденному житті.

З усіх видів сприйняття, на сьогоднішній день, ученими найбільш глибоко досліджене саме зорове, візуальне сприйняття. Зоровий аналізатор є провідним для життєдіяльності людини, адже за оцінками спеціалістів, до 90% процесів інформації, що обробляє мозок, припадає на зорову сенсорно - перцептивну систему [8, с. 177].

На думку Р. Арнхейма, зорове сприйняття є сприйняттям дії, активним, динамічним процесом, що не може бути вимірний у кількісних

одиницях, адже його суттєвими елементами є напруження, динамічне співвідношення сил, кожна візуальна модель має свою динаміку, її лінії порушують спокій простору, мобілізуючи його. Структура і механізми візуального сприйняття, за своєю сутністю, є чуттєвими аналогами інтелектуального пізнання. Тому поняття логіки, умовиводів, суджень та інші категорії останнього мають вживатися по відношенню до візуального сприйняття [1].

Складність, варіативність, багатокomпонентність, необхідність висвітлення міжгалузевих зв'язків у процесі аналізу проблем сприйняття потребує ретельного опису всіх його складових та характеристик. Оскільки це неможливо висвітлити в межах даної публікації, відмітимо лише ті його особливості, якості, що мають безпосереднє відношення до сприйняття шрифтових композицій.

Шрифтові аркушеві видання – одна з найбільш масових та суспільно потрібних форм графічного дизайну, що виконує утилітарну функцію, має конкретні соціальні завдання. Їх метою є розкриття тієї чи іншої ідеї, думки, що має бути висловлена коротко, ясно, чітко, усвідомлюватися глядачем швидко й однозначно – саме так, як задумано автором. Змістовний матеріал має подаватися як експрес-інформація, розрахована на обмежений час “спілкування” з реципієнтом. Така оперативність створює особливі вимоги до образного змісту композиції аркуша та стилю виконання.

З психологічної точки зору, візуальне сприйняття шрифтових композицій проходить у декілька послідовних етапів:

1. Усвідомлення загальної інформації (ескізне сприйняття). На цьому етапі особливо важливим є відчуття цілісності композиції, її врівноваженість та структурність [5].

2. Конкретизація, деталізація інформації (деталізоване сприйняття). Тут відбувається послідовне сценарне сприйняття текстової інформації [8]

3. Чітке усвідомлення як окремих елементів композиції, так і її цілісності, що не зводиться до суми окремих елементів [1, 5].

Серед важливих якостей сприйняття шрифтових композицій назовемо образність, цілісність, структурність, константність, осмисленість, активність [9].

Образність полягає у здатності за посередництвом форми і дислокації шрифтових знаків створювати в уяві глядача реальні образи об'єктів і явищ [9].

Цілісність сприйняття дозволяє отримати максимально вичерпну інформацію про даний образ предмета або явища. З цілісністю тісно пов'язана структурність сприйняття, яка не є простою сумою миттєвих відчуттів або ж проекцією останніх. Людина сприймає фактично абстраговану узагальнену образно-шрифтову структуру, формування якої відбувається в процесі сприйняття і потребує певного часу. Саме зі структурністю пов'язується відношення фонового простору аркуша до шрифтового угруповання. (співвідношення фонового простору аркуша і шрифтового угруповання)

Константність сприйняття полягає в тому, що, незважаючи на безперервну змінність об'єктів, що оточують людину, вона сприймає їх як відносно постійні, незмінні за формою, розмірами, тоною насиченістю тощо.

Залежність сприйняття від людини, її інтересів, мотивів, спрямованості, особистісного та професійного досвіду називається апперцепцією. Отже, знання людини, її досвід та практика відіграють неабияку роль у сприйнятті й ефективному засвоєнні текстової інформації.

Відомо, що перцептивні образи завжди мають певні смислові значення, тому не варто забувати, що кожне осмислене людське сприйняття речення, слова, літери включає процес тлумачення або інтерпретації [1, 3].

У свою чергу, під активністю (або ж вибірковістю) сприйняття вчені розуміють здатність людини сприймати в конкретний момент часу лише один об'єкт чи конкретну їх групу. Інші ж об'єкти в цей період виступають фоновим середовищем.

За результатами наукових досліджень, процес сприйняття також має певні психологічні особливості, які мають бути врахованими при створенні шрифтових композицій в межах площини аркуша [5, 8, 9], а саме:

1. Увагу глядача зазвичай привертають місця більш щільного скупчення шрифтових знаків та аксесуарів, що створюють враження масиву;

2. На перших етапах сприйняття чітко виокремлюються шрифтові блоки, що утворюють правильні геометричні образи форми або їхні фрагменти;

3. Увага глядача акцентується, в першу чергу, на тих елементах, що мають взаємовпливи або ж розташовані близько один від одного;

4. За умови аморфного розміщення, увагу привертають ті знаки, що уособлено чи у поєднанні виділяються масою і відстанями від інших [5, 13].

Отже, створюючи шрифтові композиції, маємо зауважувати на природу візуального сприйняття, пам'ятати його основні етапи, якості та особливості. Необхідність швидкої та однозначної передачі інформації, важливість урахування предметності, цілісності та активності візуального сприйняття, зумовлюють вимоги простоти й лаконічності художнього вирішення шрифтових композицій, зокрема зменшення рівнів «глибинності», обмеження планів до одного або двох, мінімальне використання світлотіней, локальності тону, простоти й чіткості контуру, обмеженого використання ефектів повітряної перспективи тощо [13].

Як у будь-якому виді творчої діяльності, у дизайні аркушевих шрифтових видань існують суперечності між необхідністю дотримання

лаконічності форми і бажанням досягти таких якостей, як ексклюзивність, оригінальність твору, використавши для цього все багатство художніх засобів, прийомів. Зрозуміло, що, незалежно від інформації, яка передається, художній образ аркушевих видань не може бути шаблонним, адже тоді він втрачає емоційну силу, виразність, оминає суб'єктивність світогляду глядача і тому не може бути дієвим [5].

Такі якості сприйняття, як апперцепція та осмисленість вимагають від дизайнера органічної єдності емоційного й раціонального, змісту і художньої форми, втілених у шрифтовій композиції. Адже вплив інформації, закладеної у шрифтову композицію, буде здійснений лише за умови всебічного психологічного впливу останньої на сприймаючого. Тому важливим для дизайнера є формування такого стилю професійної діяльності, що дозволив би зберігати високий мистецький рівень виконання, композиційну та стильову єдність і водночас стимулював творчі асоціації різних цільових груп глядачів.

За законом виникнення асоціацій, передумовою успішного сприйняття текстової інформації аркуша є необхідність включення до композиції достатньо відомих та нових прийомів групування, які, не створюючи художній образ, сприяють активізації сприйняття та стимулюють подальший інтерес реципієнта до шрифтової композиції. Саме за таких причин дизайнери охоче звертаються і до арсеналу абстрактних геометричних форм, непередметних символічних зображень, всіляких декоративних аксесуарів, адже, за вищезгаданим законом, такі аксесуари, крім функції організації площини аркуша, можуть асоціюватися з реальними образами дійсності. Таким чином, формалізовані зображення є необхідними в суто шрифтових композиціях, вони загострюють сприйняття глядача і стимулюють його фантазію, уяву, зацікавленість [1, 5, 11]. Експериментально доведено, що шрифтові угруповання у

поєднанні з абстрактними образами завжди асоціюються у людини з конкретними якостями та характеристиками предметів чи процесів [8].

Ефективність засвоєння інформації прямо пов'язана зі структурністю сприйняття, яка відіграє дуже важливу роль, адже характеризує здатність людського ока виокремити фігуру і фон композиції. Закономірності їх співвідношення дозволяють дизайнеру за допомогою обмеженої кількості зображальних засобів досягнути виразності, яскравості, лаконічності. Доведено, що співвідношення “фігура – фон” має вирішальний вплив на швидкість, однозначність та чіткість сприйняття. Тому довільні деформації просторових співвідношень, немотивовані зміни «об'ємності» та «глибинності» площини миттєво відбиваються на кінцевому результаті дії друкованого аркуша [4, 5]. При створенні оригіналів аркушевої шрифтової продукції дизайнеру варто пам'ятати, що цілісна композиція аркуша може складатися з кількох, різних за змістом частин, які розкривають основну ідею з різних, навіть протилежних боків. Головну думку при цьому слід презентувати так, щоб створити умови єдиного, одномоментного охоплення зором усієї площини. Однією з найважливіших засад візуального об'єднання елементів зображення вважається принцип близькості, адже елементи, що мають невеликі відстані між літерами, словами, рядками, блоками, дозволяють досить легко здійснювати їх групування. Аналогічно – при використанні принципу подібності – протікає процес об'єднання та групування шрифтових знаків, подібних за гарнітурою, кеглем та пластичними рисами.

Говорячи про психологію сприйняття, ми постійно маємо враховувати невід'ємну частину цього процесу – здійснення аналізу змістовного матеріалу, що, у свою чергу, передбачає невимушене чи вибіркоче осмислення окремих, відносно самостійних її частин.

З метою включення і утримування уваги глядача, окремі частини шрифтового угруповання мають бути систематизованими таким чином,

щоб привертати погляд у певній, свідомо змодельованій послідовності, пам'ятаючи, що його не варто затримувати занадто довго, адже тоді ефективність сприйняття має тенденцію швидко зменшуватися.

За категорією сприйняття, аркушеві шрифтові видання можна умовно поділити на дві категорії: такі, що зорієнтовані на посилення цілеспрямованої уваги, й такі, що діють на сприйняття, незалежно від бажання людини і включають резерв постійної уваги. Обидві категорії існують у просторі графічного дизайну, обидві ефективно впливають на споживача, варто лише доцільно і раціонально їх використовувати. Прогнозуючи рівень ефективності майбутнього продукту графічного дизайну, одним із завдань автора чи авторського колективу є врахування ряду питань психологічного плану, що мають сприяти активізації вимушеної уваги. Найпростіші прийоми використання предметних чи сюжетних штампів (жест руки, обличчя дитини, привабливі жіночі постаті, атрибути фауни і флори) добре відомі. Справжню мистецьку вартість мають такі формотворчі засади, що за допомогою використання лише шрифтових знаків і умов їх дислокації в межах площини аркуша створюють умови для активізації уваги глядача. Така активізація є запорукою зацікавленості, свідомого аналізу, прийняття рішення тощо.

Сутність розподілу уваги полягає у її розповсюдженні на якомога більшу кількість взаємопов'язаних фрагментів шрифтової композиції. Головні якості розподілу уваги – в її узагальненості та конкретності, що є спорідненими за своєю природою, але протилежними за механізмами дії, і в кінцевому результаті повинні забезпечити сприйняття шрифтової композиції в цілому.

Результати дослідів психофізіологів свідчать, що оцінка глядачем властивості композиційної цілісності відбувається, практично, миттєво, тобто послідовний аналіз композиції не проводиться, оцінка здійснюється як короткочасна інтегральна реакція [4, с. 3].

Висновки. Якщо спроектувати окремі положення експериментально-психологічних досліджень суто на шрифтові угруповання, можна узагальнити найбільш важливі аспекти їх сприйняття:

- шрифтові композиції, як правило, мають детерміновану просторово-часову послідовність огляду. Увага глядача акцентується на певних ділянках навіть у тих місцях, де текст містить багато елементів і має складну структуру [4];
- огляд шрифтового угруповання здійснюється у більшості випадків зліва направо та зверху вниз [9, 10];
- з множини ознак шрифтової композиції найбільш дієвими є величина знаків та їх конфігурація [10];
- увага глядача концентрується на місцях, де відбувається «взаємодія» шрифтових знаків чи їх угруповань, а саме: вони дотикаються, перетинаються, змінюють положення, деформуються [10, 12,13];
- напрям погляду, як правило, збігається з наперед визначеними формотворчими орієнтирами аркуша [1, 4];
- у загальних випадках геометрично правильні знаки та шрифтові блоки сприймаються та краще запам'ятовуються глядачем, ніж неправильні [2, 7, 12,13]; при групуванні шрифтових знаків за тотожними ознаками (величині або конфігурації) їх сприйняття протікає відповідно групами [11, 13].

Перспектива подальших досліджень полягає у використанні наведених основних положень психології сприйняття знаково-символьної шрифтової інформації в проектній практиці графічного дизайну та в науково-дослідній роботі з технічної естетики і мистецтвознавства.

Література:

1. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие / Р. Арнхейм. – М.: Архитектура, 2007. – 391 с.

2. Боумен У. Графическое представление информации / У. Боумен. – М.: Мир, 1971. – 225 с.
3. Выгодский Л.С. Психология искусства / Л. Выгодский. – М.: Искусство, 1986. – 503 с.
4. Ганзен В. А. Восприятие целостных объектов / В. А. Ганзен. – Л.: ЛГУ, 1974. – 151 с.
5. Кудин П.А. Психология восприятия и искусство плаката / П. А. Кудин, Б. Ф. Ломов, А. А. Митькин. – М.: Плакат, 1987. – 208 с.
6. Лаврентьева К. А. Текст и контекст в графическом дизайне (актуальные проблемы и тенденции визуализации текста): рукопис дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства / К. А. Лаврентьева. – Санкт-Петербург, 2008. – 151 с.
7. Пидоу Д. Геометрия и искусство / Д. Пидоу. – М.: Мир, 1979. – 336 с.
8. Психология. Учебник для гуманитарных вузов [Под общ. ред. В.Н. Дружинина]. – СПб.: Питер, 2001. – С. 176 – 188.
9. Руубер Г.Г. О закономерностях художественного визуального восприятия / Г. Г. Руубер. – Таллин: Вангус, 1985. – 344 с.
10. Сомов Ю. С. Композиция в технике / Ю. С. Сомов. – [3-е изд.]. – М.: Машиностроение, 1987. – 288 с.
11. Шехтер М. С. Зрительное опознание / М. С. Шехтер. – М.: Педагогика, 1981. – 264 с.
12. Яковлев М. Композиція + геометрія / М. Яковлев. – К.: Каравела, 2007. – 240 с.
13. Яремчук О. Композиційні засади дизайну аркушевих шрифтових видань: рукопис дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства / Яремчук О. – Харків, 2012. – 268 с.

SOME PROVISIONS OF PSYCHOLOGY ON THE ADOPTION OF PLATINUM FONT COMPOSITIONS

Yakovlev Mykola, Yaremchuk Olena

Summary. The article describes key provisions of perception and recognition of type units, texts, typographic compositions in graphic design. These provisions have been formulated by taking into account the psychophysiological features of recognition and evaluation of visual images by a human. It is emphasized that the assimilation of information is directly related to the structure of the stages of perception, prior awareness of the content, and also it depends on the correlation of font characters and background space. This article reveals the principles, means, and techniques of artistic shaping describes the general patterns of the organization of signs into coherent groups within the artboard, that should provide the harmony of such components. According to perception features, single-sheet printed typographical editions can be roughly divided into two categories: those that are focusing attention, and those that act directly on the perception, regardless of personal desires and activate reserves of permanent attention. The authors believe that the true artistic value belongs to those shape-forming principles which allow by only means of type characters and their placement within the artboard to activate the viewer's attention. Such activation is a pledge of interest, conscious analysis, decision making and more.

The article summarizes and formulates the most important aspects of text information perception effectiveness, it is based on the analysis of various layout options of the artboard where a combination of typography characters forms words, lines and text blocks. The perspective of further research is to use the following basic provisions of the perception psychology of sign and symbolic typographical information in the practice of graphic design and in research work on technical aesthetics and art.

Keywords: graphic design; planar composition; typographic grouping; image of a character; psychology; information; single-sheet print graphics.